

Jarosław Poliszczuk

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

ВАВИЛОНСЬКИЙ ПОЛОН ТА ІСХОД: БОРИС НЕЧЕРДА У ПІЗНЬОРАДЯНСЬКІЙ ОДЕСІ

Творчість Бориса Нечерди (1939–1998) належить до найцікавіших здобутків одеської літературної школи другої половини ХХ століття. Скрутні, задушливі для творчості часи, що аж ніяк не сприяли вільній самореалізації цього самобутнього майстра, наклали на його твори безумовний відбиток. Зрештою, не тільки на творчість, а й на життєву поставу поета, який мав неоднозначну славу серед одеситів, а манерою поведінки наближався до призабутої й не толерованої владою традиції – чи то культурно-мистецької богеми дореволюційного часу, чи то «червоного» одеського ренесансу 1920-х років. Увесь життєвий і творчий шлях поета можна представити як час вавилонського полону та ісходу з нього. Після кількох років суспільної відлиги й великих сподівань настала доба брежнєвської сірості та застою, доба вавилонського полону, проте саме вона стала тлом для періоду творчої активності Б. Нечерди. Лишень у 90-х роках Х століття поет мобілізувався на власний «ісход», проте дорогою ціною – культурної ізоляції та фізичного згасання.

Борис Нечерда був «незручним» автором, який не зумів (та й не захотів, що не менш важливо) вписатися в політичну й культурну кон'юнктуру свого часу – пізньорадянського періоду з властивими йому культами й культиками, фальшивість яких ставала все більш очевидною в суспільному просторі. Тому він був змушений вибирати хитку тактику виживання – поміж відвертим бунтом супроти системи та прихованою опозицією щодо неї. Це пояснює той факт, що творча спадщина Б. Нечерди нерівна, далеко не все в ній витримало випробування часом. Адже численні інтертекстуальні аналогії, до яких залюбки вдавався цей автор, уже втратили актуальність і в сучасних культурних обставинах не сприймаються. Інша проблема пов'язана з текстологією, оскільки по смерті письменника його архів не був належно упорядкований, не було підготовлено повного й авторитетного видання творів, звірених за рукописами. Ця робота ще чекає на ентузіастів, до яких слушно апелює одеська дослідниця В. Саєнко, стверджуючи непроминальну вартість

творів поета¹. Разом із тим належне текстологічне опрацювання творчості автора «Материка» й «Останньої книги» лишається важливою умовою переоцінки літературної постаті Бориса Нечерди з сучасних позицій.

Вихований на ліберальних ідеях шістдесятих років ХХ століття, Борис Нечерда не відступився від них, хоча заплатив за це відмовою від високої кар'єри та відповідних преференцій від влади. Він став одним із характерних представників культурного руху шістдесятників, засвоївши одну з найважливіших його заповідей як «явища відкритого способу мислення» (Лесь Танюк)². Це й вело письменника шляхом творчих пошуків, хоча в ті часи складно було визначити орієнтири й здобути свідомість певного шляху.

З іншого боку, умови життя поета не сприяли його інтегруванню в ширшу спільноту, яку становили найактивніші шістдесятники, що зустрічалися в Києві та Львові. Одеса пізньорадянських часів, у якій йому довелося реалізувати свій творчий потенціал, була зведена до статусу провінційного міста (звісно, не цілком, бо цьому завжди перешкоджала комунікаційна і культурна відкритість цього міста). До того ж, національна політика Радянського Союзу маргіналізувала постать українського літератора в Одесі, де він мав почуватися властивим ізгоем. Саме такий стан зафіксовано в поетичних текстах 1960–1980-х років, а також в інтерв'ю Бориса Нечерди. Комуністична влада не сприймала його внутрішньої незалежності та відстороненості і по-своєму мстилася за це.

Про драму творчої самореалізації поета випадало б говорити окремо, адже він по-справжньому розкрився перед читачем лише в останні роки життя, після ліквідації цензурного тиску. 1990-і роки – це час видання підсумкових книг поета (1991 року вийшло його «Вибране» в Києві, а 1998 року з'явилася остання прижиттєва книжка). Збірка Бориса Нечерди «Остання книга» (1998) стала не тільки своєрідним узагальненням його творчих пошуків, а й творчим заповітом, адже її автор уже завершував свою земну дорогу. Ця книга – «підсумок, сповідь, остання розмова того, хто відходить – найбільш відверте і зріле з усього, що він написав до цього»³. Гідне його таланту визнання прийшло вже по смерті: поета удостоїли найвищої державної відзнаки – Шевченківської премії (2000), його високо оцінили критики. Проте таке визнання було лише епізодом, невдовзі воно призабулося, витіснене іншими, більш актуальними літературними подіями останнього часу. Тому-то Борис Нечерда й досі належить до авторів, яких, дарма що згадують з пошанівком, проте рідко читають та інтерпретують.

¹ В. Сасенко, *Сучасна українська література: компендіум*, Одеса 2014, с. 271; 307–308.

² Л. Танюк, *Шістдесятництво як міф чи профілі на тлі покоління* [у] Літературна Україна, 1997, 10 квітня.

³ В. Сасенко, *Сучасна українська література: компендіум*, Одеса 2014, с. 271; 307–308.

І це неслухно, бо одеський поет зайняв своє неповторне місце в українській літературі нашої доби. Він уперто торував власну дорогу, уникаючи марної слави й поверхової популярності. Не маючи належного літературного середовища, зокрема відчуваючи брак україномовної культури в приморському місті, Б. Нечерда сам ставав собі літературною школою, прагнув учитися на власних помилках. Усе ж він не став епігоном інших талантів, хоча така небезпека маячила в ранній творчості. Більше того, розвиток таланту поета засвідчив його виразну відмінність від інших представників його покоління. «Українські шістдесятники були соборниками, а точніше – народниками. Та модель світогляду й той тип культури, які стали ідеальними для шістдесятників, визначалися на шляхах синтезу народної культури з культурою модерною»⁴. Бориса Нечерду можна вважати народником лише умовно. Разом з тим у нього виразно проявляється творчий індивідуалізм (протилежний за духом до соборності), що вкупі зі впливом урбаністичного оточення, що визначалося шармом великого портового міста, а також рафінованим інтелектуалізмом визначили характер поезики цього майстра.

Борис Нечерда цікавий тим, як свіжо й оригінально він відобразив культурні топоси Одеси, як пластично показував неповторний колорит цього міста. Очевидно, вплив Одеси на його творчість не був однозначним, так само, як неоднозначний образ Одеси в його поезії. Поет психологічно більше тяжів до села, ностальгуючи за своєю поліською батьківщиною. Однак і південне місто прийняв та привітав, вишукуючи в ньому неповторні образи та яскраві деталі. Б. Нечерда умів грайливо-іронічно обігрувати такі образи, як-от у невеликому вірші-зарисовці «Дуже тепле море». Цей твір, що походить із раннього періоду, 1960-х років, увійшов до «Вибраного» 1991 року:

біжать крабєнята з мисками,
семеро ставрид з ложками
та ще й ми з дідом –
варить кисіль медуза! –
(таке море тепле)⁵.

Та й сам письменник, не будучи одеситом із походження, багато чого перейняв від міста і його автохтонів. І в характері, і у звичках, і у властивому «хуліганстві», про яке зазвичай згадують автори споминів⁶, можна вбачати відгомін одеської локальної культури, що завжди відзначалася гумором, іронією, позірною легковажністю та ігноруванням штучної патетики й надмірного офіціозу. Влучну характеристику Бориса

⁴ Т. Гундорова, *Шістдесятництво: метафора, ім'я, дім* [у:] М. Коцюбинська, *Мої обрії*, Т. 1, Київ 2004, с. 4–10.

⁵ Б. Нечерда, *Вибране*, Київ, 1991, с. 29.

⁶ І. Жиленко, *Ното feriens: спогади*, Київ, 2011, с. 124.

Нечерди залишила у спогадах Ірина Жиленко: «Він дуже цікавий хлопчик, артистичний, і пише гарно... Балакун невгамовний. Одесит!»⁷. Той факт, що в товаристві поета сприймали як одесита, засвідчує, наскільки органічно він засвоїв місцеву культуру й наскільки природно в ній очувався.

Окрім поетичних текстів, з яких постає колоритний образ приморського полісу, Б. Нечерда віддав данину улюбленому місту також у художній прозі, а саме в повісті «Оksamитовий сезон», у романах «Смерть кур'єра» і «Квадро». Проте цю частину його творчості ще належить прочитати дослідникам з усією уважністю та ретельністю, адже прозові твори були писані в різні часи, а за життя автор аж ніяк не спішив з їхньою публікацією⁸. Тому, поза зображенням гамірного міського життя та місцевого південного шарму, у прозі письменника слід відчитати також певні знаки часу, тобто реалії суперечливої й задушливої культурно-політичної атмосфери 1960–1980-х років, яку одеситам довелося зазнати не без значних втрат для колективної ідентичності містян.

Формуванням світоглядних та естетичних позицій Борис Нечерда завдячував поколінневу зламові 1960-х років, що уможливив бунт молоді генерачії, який пізніші дослідники кваліфікували як самобутній ліберальний рух, що мав присутній вплив на подальшу долю радянського суспільства⁹ та, урешті, остаточний занепад Радянського Союзу. Від руху шістдесятництва поет узяв соціальну заангажованість, активну громадянську свідомість, риторику і безапеляційність морально-етичного вибору, що проявляється в цілій його творчості. Відомо, що молоді діячі цього покоління позиціонували себе саме як активні поборники загальних, суспільно-етичних цінностей. Вони «не перебували поза соціумом, вони жили його проблемами й потребами, були включені в нього всією мірою екзистенційного пережиття. Інша річ, що через свою нелояльність до тоталітарного режиму вони не мали адекватного їхньому інтелектуальному й фаховому рівневі соціального статусу, що вилилося згодом у демонстративне відчуження окремих з-поміж них від його інституцій...»¹⁰. Сказане повною мірою стосується еволюції Бориса Нечерди: його ранні радикальні погляди змінилися на певний компроміс із системою, аби потім, уже у зрілому віці та наприкінці життя, обернутися відчуженістю, самотністю та покутуванням за минулі гріхи.

⁷ Там само, с. 526.

⁸ В. Сасенко, *Сучасна українська література: компендіум*, Одеса 2014, с. 259.

⁹ Г. В. Касьянов, *Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–1980-рр.*, Київ 1995, 130 с.

¹⁰ Н. Степанов, «Остання книга» Бориса Нечерды [у:] Дерibasовская – Рипшельевская. *Литературно-художественный, историко-краеведческий иллюстрированный альманах*, Вып. 3 (6), Одесса 2001, с. 14–15.

У постаті автора «Останньої книги» вгадується також інша ознака шістдесятництва, яка зумовила розходження молодих бунтарів та їхні різні долі в умовах тоталітарного тиску. Ця ознака втілена в мірі творчої індивідуальності. Говорячи про «бунт покоління», не слід забувати, що він складався як спротив окремих яскравих та харизматичних особистостей, і саме вони найперше поплавилися за своє інакодумство, зазнавши переслідувань від комуністичного режиму Аджі шістдесятники – «сума окремих особистостей, ядром якої, безперечно, є неповторна індивідуальність»¹¹. Б. Нечерда таку індивідуальність проявив уже з перших публікацій, які були помічені колегами та високо оцінені критикою, про що свідчать хоча б відгуки В. Стуса, О. Никанової, І. Рядченка, Г. В'язовського, А. Колісниченка, Є. Прісовського, М. Слабошпицького тощо¹². Пізніше її безумовно розвинув, дарма що не був це шлях лінійного розвитку.

Так сталося, що поет, який походив із Житомирського Полісся, назавжди оселився в Одесі. Саме з цим містом пов'язана його літературна кар'єра, воно ж таки міцно відбилосся на тематиці й топіці його творчості. Після сміливого дебюту в 1960-х роках Борис Нечерда, як і багато його ровесників, зазнав неласки тогочасної влади, яка вимагала від письменників примітивного «служіння» комуністичній пропаганді. Опинившись в Одесі, на відміну від Києва та Львова, він більшою мірою зазнав випробування самотністю, тому що в цьому місті не мав багатьох однодумців. Проте трапилася парадоксальна річ. Своєрідна ізоляція (а згодом і самоізоляція) письменника, хоча й була обтяжливою для його творчих амбіцій, слугувала також поштовхом, аби чіткіше усвідомити власну ідентичність, аби стійкіше її відстоювати в умовах загального нівелювання творчої оригінальності. Той шлях, який вибрав Борис Нечерда, не забезпечив йому загального визнання (принаймні, на такому рівні, як його київським колегам, що стали лауреатами престижних премій та державними чиновниками високого рангу), проте він також убезпечував поета від сповзання в графоманську сірятину та низькопробне публіцистичне віршоробство. Отож, у сенсі творчої індивідуальності вибір Одеси мав амбівалентне значення: він був водночас тупиковим та деморалізуючим, але й обнадійливим. Поет, щоправда, більше відчував і переживав перше, про що виразно свідчать його власні оцінки, а також спогади колег та друзів. Умови життя виробили позицію іронічної відстороненості, що дуже виразно проявляється в постаті ліричного героя пізнього Б. Нечерди:

¹¹ Л. Тарнашинська, *Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління (Історико-літературний та поети кальний аспекти)*, Київ 2010, с. 11.

¹² Л. Танюк, *Шістдесятництво як міф чи профілі на тлі покоління*, [у:] Літературна Україна, 1997, 10 квітня, с. 271–308.

хто відмолоду пройшов середню школу нещасть,
 той о порі зрілості й випалих кучерів
 усякраз удається до іронії,
 щойно
 піймає себе на труднощах від здобутого у змаганням.
     Здобутки ті (переважно) примарні,
     іронія ж
     урівноважує та замирює протириччя¹³.

Творчий шлях одеського літератора можна вважати дорогою вироблення власної поетики навмання, до того ж у нелегких, а нерідко й драматичних зштовхуваннях з культурно-політичними реаліями доби. Б. Нечерда не став дисидентом, але не став також придворним поетом, що пише банальні дифірамби на догоду владі, а саме такі два радикально відмінні вектори виявило його покоління, покоління шістдесятників, у 70-80-х роках ХХ ст.¹⁴ Його шлях – нетиповий, але також по-одеському колоритний. Це шлях хисткого балансування поміж радянською (на той час загальнообов'язковою й неунікненою) та опозиційною ідентичністю. Підсумовуючи творчість поета в передмові до першого повного видання його творів, відомий критик М. Слабошпицький зокрема пише: «...Нечерда, сам того не бажаючи, все зробив для того, щоб його не трактували всерйоз. Так і пройшов він стороною обіч усього визначального, вирішального й завершального в українській радянській літературі»¹⁵. Постава, що й казати, нетипова, і вона вимагала вироблення нетипової поведінкової лінії в умовах, які не можна назвати сприятливими.

Щоби ввести в оману компартійну цензуру, поет обрав тактику маски, причому часто змінював маски, аби за ними не могли ідентифікувати справжню сутність його творчої особистості. Власне, подібну поведінку практикували й інші творці з його покоління – Грицько Чубай або Микола Холодний. Треба сказати, з неоднаковим успіхом, бо їхнє штукарське блазнювання зовсім не убезпечувало від переслідувань спецслужб. Б. Нечерді ж удавалося певний баланс утримувати (поза дужками залишається ціна, яку він за це платив, тобто внутрішня драма автора, що наступає на горло власній пісні). Він змушений був одягати маски та міняти їх, «щоб ніхто не здогадався, як йому ведеться насправді. Не модно й не престижно було для радянських поетів болісно рефлексувати – треба було оспівувати й возвеличувати»¹⁶. Той, хто не хотів оспівувати, мусив надійно маскуватися перед викриттям.

¹³ Б. Нечерда, *Вибрані твори*, Одеса 2004, с. 367.

¹⁴ Т. Гундорова, *Шістдесятництво: метафора, ім'я, дім* [у:] Коцюбинська М. Мої обрії, Т. 1, Київ 2004, с. 5.

¹⁵ М. Слабошпицький, *Вибір Бориса Нечерди*, Одеса 2004, с. 6.

¹⁶ Там само, с. 6.

Поетові поталанило з творчим дебютом. Він устиг опублікувати свої перші твори ще перед згортанням відлиги 1960-х років (дебютна збірка «Материк» вийшла в Одесі 1963 року), а отже й заявити про себе, потрапити в перелік молодих поетів-шістдесятників, яких називали критики й знали читачі. Проте вже від ранніх творів його ліричний герой виробляє іронічну й, що важливіше, самоіронічну поставу, цілком несумісну з офіційно проголошеною партійною програмою ідейного героя. Він виразно дистанціюється від офіційного пафосу і представляє радше зворотню перспективу соціалістичного реалізму – людини-ізгоя, маргінала, люмпена. Симптоматична в цьому плані поезія «Ліричний відступ від поеми», що увійшла до другої збірки «Лада» (1965). Самоіронічна позиція ліричного суб'єкта химерним чином, але досить-таки адекватно відображає сумні соціально-побутові реалії свого часу, але не менш промовисто відбиває й погляд на них поета, що не збирався ставати трубадуром режиму заради шматка хліба:

Доблесно пишуци «Ладу»,
 мушу докласти ума:
 якось прожить на зарплату,
 котрої в мене нема.
 От і кручуся відважно –
 вкупі з бичами в порту
 зброю на Кубу вантажу,
 цитрус (на продаж) краду.
 Статки копичаться! Сиріч
 загодя вже, восени,
 справлю нові мокасини
 і, якщо вдасться, штани.
 Сяй мені, зірко з рубіна!
 чуюся дужо, незле,
 переживу безробіття
 двох працездатних щелеп.¹⁷

У тогочасній ієрархії цінностей поет не претендує на видне місце. Більше того, він свідомий того, що стає вигнанцем на власній землі. Матеріальний стан, коли доводиться жити без прописки й переховуватись від влади, стає тут метонімією стану буття, в якому ліричний суб'єкт відчуває себе чужим і зайвим:

...Світло маскую похвально,
 зайвий чавлю в собі звук –
 пишуци «Ладу», в підвалі
 я без прописки живу.
 Що тут удієш-поробиш,

¹⁷ Б. Нечерда, *Вибрані твори*, Одеса 2004, с. 63–64.

випав козирний гаразд:
 начеб існую в природі ж,
 наче й нема воднораз...
 Власті таких не люблять;
 власне, за віщо могли б?..
 Ланець! Порушник! Люмпен!
 Дурно змарновує хліб¹⁸.

За блазенською маскою поет приховував чутливу й делікатну душу, що вже пережила травму несприйняття й відторгнення у світі. Вірші Бориса Нечерди часом видаються лояльними й причесаними, часом – надто відвертими й бунтівними, аж дивуєшся, як їх могла пропустити тогочасна цензура (як-от вище цитовані рядки). Назагал поет сяк-так уписувався у дозволені для літератора межі, і то через те, що певні «вольності» в поезії все ж були можливими. «Загнивающий неосталінізм брежньєвського розливу, – як зауважує Микола Рябчук, – був куди ліберальнішим: він не розстрілював непокірних і не розчавлював покірних до рівня лоботомованого Тичини. Він дозволяв молодим фрондерам тримати дулю в кишені й навіть деколи тою дулею ворухити. На відміну від попередників, вони не мусили перейматися до глибини душі комуністичними ідеалами і ледь не в кожному творі ті ідеали оспівувати. Вистачало 10–20 відсотків творчості присвячувати вождю, компартії, дружбі народів, комсомольським новобудовам, викриттю світового імперіалізму й українського буржуазного націоналізму, тоді як решту, немов присадибну ділянку, можна було засаджувати інтимною та іншою політично нешкідливою лірикою»¹⁹. Як видно, одеський поет досить добре знався на мистецтві дулі в кишені, тому йому вдавалося утримуватись на тонкій грані дозволеного, не вдаючись при цьому до відвертого запроданства та не компрометуючи себе перед вдумливим читачем.

Лише в останні роки життя поет відмовився від маски. Хоча таке твердження, мабуть, виглядає надто категоричним, позаяк ефект блазнювання лишається помітним. У прощальній «Останній книзі», яка була написана в період невиліковної хвороби та принесла йому вже посмертну славу, Борис Нечерда різко змінив характер свого ліричного суб'єкта. Цікаво, що цій книзі передували роки життя поета вже в умовах незалежної України й відмови від цензури, що дали можливість багато чого переосмислити та ревізувати. Загострилося відчуття самотності й покинутості, а самоіронічні ескапади просякають гіркотою та переходять у меланхолійний образ світу. Саме таку самооцінку проголосить поет, підсумовуючи уроки свого життя, в цій збірці:

¹⁸ Там само, с. 64.

¹⁹ М. Рябчук, *Каміння і Сізіф: Літературні есеї*, Харків 2016, с. 187.

Через декілька літ закінчиться мій недоліт
до мети, до судьби і до N., що єдину любив.
Слава віком накрилась і пахне, мов нафталін
в гробі, де вже гараздує міль і кам'яніє пил²⁰.

Поет відходив від літератури з почуттям образи та жалю, незважаючи на те, що вміло їх приховував за самоіронічними інтонаціями. Чому так сталося? Певно ж, не тільки через причини суб'єктивного характеру, на які звичайно нарікав він сам. На це склалося кілька причин: злам епох вивів на кін інших поетів, інші культу й авторитети, а нестолічний статус Бориса Нечерди і в цей час продовжував слугувати йому погану службу.

Однак саме відгуки на Нечердину «Останню книгу» (1998) стали переломним моментом у переоцінці його творчої постаті в контексті української літератури ХХ століття, позаяк саме вони вказали на потребу перечитування творів одеського поета й переформатування літературного канону, в якому він був відсутній. Як наслідок – посмертне удостоєння Шевченківської премії. Одним із тих, хто вголос говорив про недооцінку цього автора, причому зовсім не випадково, виявився Юрій Андрухович, лідер молодшого покоління в українській словесності. У відгуку, який він опублікував про збірку вже покійного колеги, було висловлено дуже амбітну оцінку:

«Остання книга» – це той самий, впізнаваний, вірний своєму радикальному письму Нечерда. Але водночас це інший Нечерда – очищений, звільнений від колись «обов'язкових програм», до краю, до решти відвертий, відкритий життю й відкритий смерті, а отже, відкритий усім вимірам буття. Це Нечерда мінус цензура, в тому числі й самоцензура, Нечерда, помножений на свободу. Це жорсткий і часом дуже брутальний Нечерда, джазово-сленговий Нечерда. Нечерда-бітник, що понад усе прагне встигнути докохати останніх жінок, догуляти останню осінь, допити останні краплі вина з бомжами на звалищах. І разом з тим це просвітлений, обличчям розвернутий до Бога і «вдячний жаскому життю» Нечерда, це втілена ясність, котра приходить на останньому порозі. Ясність, після якої нарешті нам, завжди запізнілим сучасникам, стає зрозуміло, якого великого поета втрачено. Чи все-таки знайдено?»²¹.

Юрій Андрухович влучно завважив ту якість, яка від початку була характерна для поезії Б. Нечерди, однак саме в його останній збірці розкрилася на повну силу. Це розмивання меж ліричного, сміливе включення в поезію побутового, буденного, низького, карикатурного й потворного елементів. Воно робить цю творчість нелегкою до сприйняття,

²⁰ Б. Нечерда, *Вибрані твори*, Одеса 2004, с. 391.

²¹ Ю. Андрухович, *Наприкінці недольоту* [у:] День. – 1999. – 23 лютого (№ 33). Режим доступу: <http://www.poetryclub.com.ua/metsr.php?id=54&type=critiques>.

часом навіть відразливою. Але також наближає її до дійсності, з якої виростала і яку оригінальним чином відрефлектувала. Б. Нечерда шукав натхнення не тільки у високих поетичних храмах, а й серед буденного міського тлуму, серед вуличної мови, навіть на одеських смітниках: це віддаляло його від творчого олімпу, але й наближало до реальності, до світосприйняття тих, хто мав стати потенційними читачами (не заглиблюємося тут у проблему кон'юнктури, що виховала зовсім інші смаки масового читача).

Поет, який зумисне дистанціювався від офіціозу й від доблесних буднів будівників комунізму, шукав теми й мотиви своєї поезії деінде. Нерідко він вдається до сфери екзотичного, запозичуючи ці мотиви з інших культур. Тому вірші Бориса Нечерди досить-таки густо насичені інтертекстуальними алюзіями, і ця насиченість ще чекає на свого інтерпретатора. «Він був у своєму й не у своєму часі. Подумки відлітав туди, де вивергався вулкан, де в далекій морській просторіні вимальовувалися кораблі, де в небі озивалися голоси незримих літаків; Нечерда блукав по часах і країнах, мовби по власній квартирі (...), а раптово повернувшись і знайшовши себе на брудному одеському причалі, він нарешті озивався вже з сучасності міським романсом або й навіть вінком сонетів, чого ніхто не чекав від цього розхристаного й деструктивного Нечерди»²². Як його своєрідні втечі, так і повернення були вимушеними: поет балансував на межі дозволеного, на грані свободи творчості й публіцистичної кон'юнктури, без якої не мав би права на друк. Власне, новочасний читач уже не пробачив йому цього балансування, адже він мав вибір поміж зашифрованими смислами поезії Б. Нечерди та відкритими, вже в безцензурну епоху написаними, віршами інших авторів, і, самозрозуміло, зробив вибір на користь других.

«Остання книга» привертає увагу насамперед поетикою граничної відвертості, яку обрав автор. Вона може справляти неймовірне враження, як-от у випадку, описаному нижче. Він трапився з одеським художником Миколою Степановим, що узявся було ілюструвати цю поетичну збірку. Прочитане настільки приголомшило художника, що він згодом написав спеціальний есей, у якому поділився своїми читачькими рефлексіями. Його зауваження доволі проникливі, через що й ризикнемо їх розлого процитувати. З одного боку, вони влучно характеризують творчу індивідуальність поета. З іншого боку, ці рефлексії відображають ту вражаючу глухоту, якою був оточений Б. Нечерда за свого життя, причому не тільки з боку служителів офіціозу, а й з боку одеської культурної еліти, що була вузько орієнтована на російську культурну модель та сприймала його самотню творчість як вияв провінціалізму:

---

²² М. Слабошпицький, *Вибір Бориса Нечерди*, Одеса 2004, с. 7.

«Есть право говорящего говорить, и есть право слушающих – внимать. Весьма не равнозначны по возможности позиции. Говорящий может говорить, а слушающие – не слушать. Или не понимать. То, что в Одессе русскоязычной появился украиномовный поэт Нечерда, чрезвычайно ограничило круг ему внемлющих. И это обстоятельство, думается, прибавляло горечи его чувствительной натуре, его ранимой и многовосприимчивой душе»²³.

Начерк М. Степанова свідчить, наскільки серйозним, небанальним і нелінійним може бути сприйняття поезії. Читацьке враження тут дістає досить-таки вдале образне формулювання: воно подане як політ/падіння. Справді, специфічне письмо Бориса Нечерди водночас і окрилює, і опускає, у ньому незвичайним чином поєднано піднесено-романтичне з бруталним та низьким. «... Меня не покидало ощущение какого-то страшного полета. Точнее – падения, с огромной высоты, будто лечу, падаю, касаясь каких-то уступов, корней, камней, кустов... Воспоминания, нестойкие приюты, недолгие и ранящие встречи... И нигде не хочется задержаться, и отрываются клочья, и все – боль, и чем больней, тем желанней падение»²⁴.

І нарешті – висновок про вплив цієї поезії на свідомість художника, що взявся її ілюструвати. Можливо, враження М.Степанова видадуться надто емоційними, однак слід узяти до уваги принаймні два чинники. По-перше, художник був особисто знайомий з поетом, і мотиви віршів нашаровуються в його уяві на образи особистих зустрічей, причому в найбільш драматичний період життя Бориса Нечерди, у час його фізичного згасання. По-друге, тут маємо до справи зі сприйняттям художника художником, зі специфічною транслітерацією образів, з перенесенням їх із мистецтва вербального до сфери візуальної естетики. Так чи інакше, М. Степанов стає одним із найбільш проникливих читачів поета, відкриваючи такі закодовані смисли, які не до кожного промовляють, а насамперед – глибокий екзистенційний сенс віршів, написаних на порозі смерті, з ясним усвідомленням того, що вони – останні (кажуть, друзі стійко не радили так називати збірку, але сам Борис Нечерда наполіг на своєму). Підсумовуючи свої роздуми, М. Степанов заявляє: «Я не пишу эту заметку только ради того, чтобы хоть как-то выразить свою признательность: его книга расщепила мое воображение. Он заставил меня думать, «открывать» себя, он заставляет чувствовать глубоко и небанально. И еще – феномен: десятки раз перечитывал и каждый раз – будто впервые. Точность (снайперская) выраженного

²³ Н. Степанов, «Остання книга» Бориса Нечерды [у:] Дерибасовская – Ришельевская. Литературно-художественный, историко-краеведческий иллюстрированный альманах, Вып. 3 (6), Одесса 2001, с. 286.

²⁴ Там само, с. 286–287.

поэтического чувства удерживает его на уровне (об этом говорят специалисты) высокого мастерства»²⁵.

На перехрестях критичних оцінок постає значна, хоча й по-своєму печальна та загадкова постать Бориса Нечерди. Сам поет оцінював власний творчий шлях доволі песимістично – як «недоліт до мети». І то не випадково: підставою для такого висновку слугував сумний попередній досвід присутності в українській літературі, а може, й інтуїтивне відчуття, що лякало майбутнім забуттям зробленого ним. Ровесниця й приятелька з когорти шістдесятників, Ірина Жиленко так зрефлектувала останню зустріч у 1990-х роках: «Його час обігнав мій час і стрімко ніс Бориса до смерті. Поет він був – від Бога. А аб-со-лют-но не прочитаний і неоцінений»²⁶.

Очевидно, для такого прочитання треба було інших умов, ніж перехідні дев'яності роки, коли відбувалося стрімке ламання канонів і норм, моральних стандартів і поколінневих правд. Утім, для молодих на межі епох Нечерда постав як «один зі знаків порозуміння чи, краще сказати, один із розпізнавальних знаків»²⁷. Проте це було нетривале враження, яке згодом знівеловалось у вирі подій. Чому? Питання відкрите, і відповіді на нього можуть бути альтернативними. Одна з них – у згортанні української культури в сучасній Одесі. Це привело не тільки до того, що вірші одеського поета не цікаві його нинішнім землякам, а й до того, що в нього, властиво, немає спадкоємців у сучасній літературній «тусівці». Так чи інакше, поетова неписаність у літературний канон так і лишилася проблемою невирішеною. Видно, доля божемника, хулігана, ізгоя таки переслідує Бориса Нечерду навіть по смерті. А його твори лишаються пропозицією без затребування.

Библиография

- Ю. Андрухович, *Наприкінці недольоту* [у:] День. – 1999. – 23 лютого (№ 33). Режим доступу: <http://www.poetryclub.com.ua/metsr.php?id=54&type=critiques>.
- Т. Гундорова, *Шістдесятництво: метафора, ім'я, дім* [у:] Коцюбинська М. Мої обрії, Т. 1, Київ 2004, С. 4–10.
- І. Жиленко, *Ното feriens: спогади*, Київ 2011, 816 с.
- Г. В. Касьянов, *Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960 – 1980- рр.*, Київ 1995, 130 с.
- Б. Нечерда, *Вибране*, Київ 1991, 428 с.
- Б. Нечерда, *Вибрані твори*, Одеса 2004, 608 с.
- М. Рябчук, *Каміння і Сізіф: Літературні есеї*, Харків 2016, 354 с.

²⁵ Там само, с. 288.

²⁶ І. Жиленко, *Ното feriens: спогади*, Київ 2011, с. 722.

²⁷ Ю. Андрухович, *Наприкінці недольоту* [у:] День. – 1999. – 23 лютого (№ 33). Режим доступу: <http://www.poetryclub.com.ua/metsr.php?id=54&type=critiques>.

- М. Слабошпицький, *Вибір Бориса Нечерди*, Одеса 2004, С. 5–28.
- В. Сасенко, *Сучасна українська література: компендіум*, Одеса 2014, 352 с.
- Н. Степанов, «Остання книга» Бориса Нечерды [у:] *Дерибасовская – Ришельевская. Литературно-художественный, историко-краеведческий иллюстрированный альманах*, Вып. 3 (6), Одесса 2001, с. 286–290.
- Л. Гарнашинська, *Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління (Історико-літературний та поети кальний аспекти)*, Київ 2010, 632 с.
- Л. Танюк, *Шістдесятництво як міф чи профілі на тлі покоління*, [у:] Літературна Україна, 1997, 10 квітня.

Jarosław Poliszczuk

The Adam Mickiewicz University, Poznań

ВАВИЛОНСЬКИЙ ПОЛОН ТА ІСХОД: БОРИС НЕЧЕРДА У ПІЗНЬБОРАДЯНСЬКІЙ ОДЕСІ

Main object of research are writings of Borys Necherda (1939–1998) – poet from Odessa. He was one of the most original artists who represented the generation of 1960th (shistdesiatnyky). In his works we can find appeals to the folklore, urbanistic motives and cultural exotic. Writer could stay in the literature of his time, despite of the difficult circumstances of social stagnation. He chose different variants of hiding his own identity for escape the fate of poet, who was loyal to the government. In his book of poems titled *The Last Book* (1998) we can find the lyric hero's boundary feelings. In spite of his poems were highly appreciated by critics, Borys Necherda hadn't found place in the literary canon of XX century.

Key words: poet, creatings, book, image, reader, mask, lyric hero.

Ключові слова: поет, творчість, збірка, образ, читач, маска, ліричний герой.

JAROSŁAW POLISZCZUK – prof. dr hab.; pracownik Katedry Ukrainińskiej Literatury i Komparatystyki w instytucie Humanistyki Kijowskiego Uniwersytetu imienia Borysa Grinczenki; w Latach 2001–2011 był pracownikiem w Katedrze Ukrainistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, gdzie wypromował dwóch doktorów oraz ponad trzydziestu magistrów filologii ukraińskiej. Autor 9 monografii, w tym: *Horyzont mityczny ukraińskiego modernizmu*, Iwano-Frankowski, 1998, 2002; *Literatura jako projekt geokulturowy*, Kijów 2008, 3; *Pośród dyskursów i dyskusji*, Charków 2008; *REwizje pamięci*, Łuck 2011. W dorobku naukowo-badawczym są także liczne artykuły w czasopiśmie zagranicznych, tłumaczenia z polskiego, m.in. Aleksandra Fiuta *Spotkania z Innym* (Charków 2009). Redaktor tomu zbiorowego *Ucraina Irredenta. Literatura i język w XX st.* (Kraków 2011). Obecnie pracownik UAM w Poznaniu.